

Солодков А. А.,

суддя

Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

СУЧАСНІ СВІТОВІ МОДЕЛІ СУДУ ПРИСЯЖНИХ

Анотація. У статті розглядаються моделі суду присяжних, які існують у кримінальному судочинстві різних країн. Автор зазначає, що для цієї процесуальної форми характерна внутрішня диференціація і кожна національна модель суду присяжних має свої особливості.

Ключові слова: суд присяжних, кримінальне судочинство, процесуальна форма, компетенція присяжних, вердикт.

Постановка проблеми. На початку XXI століття суд присяжних залишається провідною формою участі представників народу в здійсненні правосуддя. У тій чи іншій правовій моделі його передбачено законодавством багатьох країн світу, які мають як сталі традиції організації і функціонування суду присяжних (Великобританія, Сполучені Штати Америки, Франція), так і такі, які нещодавно розпочали процес впровадження цієї процесуальної форми в національне кримінальне судочинство (Україна, Грузія, Казахстан, Росія, Іспанія, Венесуела та інші).

В Україні провадження в суді присяжних регламентовано Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), прийнятим 13 квітня 2012 року. Чинна нормативна модель цієї процесуальної форми наближається до порядку, який існував відповідно до раніше чинного законодавства України, що також був формою участі народу в здійсненні правосуддя, зокрема розгляду кримінальних справ за участю народних засідателів. Проте КПК України передбачив певні особливості провадження в суді присяжних, які стосуються не тільки назви цієї форми судочинства, а і його сутності (зокрема, щодо порядку відбору присяжних у суді, приведення їх до присяги, порядку наради і голосування в суді присяжних).

Зважаючи на сказане, вважаємо актуальним здійснення порівняльно-правового аналізу існуючих світових моделей суду присяжних та його національної моделі, з'ясування питання щодо характеристики її правової природи.

Аналіз наукових видань останніх років свідчить, що проблема інституту суду присяжних розглядається як науковцями, так і юристами-практиками в різних аспектах: історичному (В.С. Кульчицький, І.О. Русанова, О.В. Сидорчук, В.М. Тернавська), конституційному (М.І. Козюбра, В.Т. Маляренко, С.Г. Штогун), вивчення зарубіжного досвіду та процедурно-процесуального механізму функціонування суду присяжних (А.Б. Войнарович, С.О. Іваницький, Р.О. Куйбіда, М.М. Михненко, В.Т. Нор, О.Г. Яновська, В.І. Шишкін) та інших.

Мета статті полягає в з'ясуванні сутності та характерних ознак сучасних світових моделей суду присяжних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз законодавства іноземних країн та наукових джерел із питань організації та діяльності суду присяжних дозволяє констатувати наявність сталого в науці підходу до виділення двох моделей суду присяжних: англо-американської та континентальної, кожна з яких характеризується іманентними ознаками, що дозволяють їх чітко розмежувати.

Англо-американська (класична) модель суду присяжних передбачена законодавством більше тридцяти країн світу, зокрема Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Канади, Російської Федерації, Іспанії, Бельгії, Мальти та інших. Континентальна (змішана) модель діє у Франції, Німеччині, Австрії, Данії, Італії, Казахстані та інших.

Класична модель суду присяжних набула розповсюдження в Англії та в США, склалася протягом століть, стала зразком для подальшого розвитку та модифікації цього процесуального інституту в інших регіонах світу. Умовою застосування цієї процесуальної форми є те, що обвинувачений не визнає себе винуватим. Якщо ж особа визнає свою вину у вчиненні злочину в силу «угоди з правосуддям» або через інші обставини, суддя призначає їй покарання на основі матеріалів кримінального провадження і відповідно до змісту «угоди з правосуддям»¹.

Характерними ознаками англо-американської моделі суду присяжних є розмежування компетенції між колегією присяжних і професійним суддею; ухвалення присяжними вердикту, який, як правило, є невмотивованим (за винятком Іспанії, відповідно до законодавства якої присяжні мають вмотивувати свій вердикт незалежно від того, чи є він виправдальним або обвинувальним); можливість скасування вердикту, як правило, лише за наявності істотних порушень процесуального законодавства.

У цій моделі вердиктом вважають самостійне рішення колегії присяжних, яке прийнято без участі професійних суддів, що виражає їх згоду (або незгоду) з обвинувальним актом. Тобто для англо-американської моделі характерним є те, що присяжні дають відповідь на питання щодо доведеності вини підсудного у вчиненні злочину. Якщо на це питання присяжні дадуть позитивну відповідь, то, ґрунтуючись на цій підставі, професійний суддя визначає обвинуваченому конкретний вид покарання та вирішує інші питання, що потребують спеціальних знань у галузі права. Саме така функціональна наповненість компетенції присяжних створює передумови для віднесення їх до «суддів факту», тоді як професійний суддя є суддею права.

На відміну від змішаної моделі суду присяжних, у якій присяжні беруть активну участь у дослідженні доказів, класична модель передбачає участь присяжних у дослідженні доказів та обставин злочину із самого початку судового розгляду і до його кінця, проте вони не є процесуально активними його суб'єктами. При цьому закон надає їм достатні процесуальні можливості, що створюють необхідні умови для усвідомлення ними обставин злочину та ролі в його участі підсудного. Так, зокрема, для усвідомлення обставин, що мають значення для кримінальної справи, присяжним надано право ставити свідкам запитання в письмовій формі (через головуючого). Такий порядок, з одного боку, дає їм змогу краще зрозуміти сутність того, що відбувається в залі судового засідання, одержати пояснення щодо незрозумілих питань, з іншого – письмова форма запитання не порушує загального порядку в залі суду, а також сприяє тому, що для учас-

¹ До речі, згідно зі статистичними даними в США близько 90% всіх справ закінчуються угодою про визнання винуватості, а тому лише 3–5% справ є предметом розгляду судом присяжних.

ників процесу залишається незрозумілим «авторство» кожного з питань. Водночас слід зазначити, що англо-американська модель суду присяжних побудована таким чином, щоб мінімізувати кількість таких запитань із боку присяжних, оскільки вважається, що активна участь сторін у наданні доказів, обсяг повноважень головуючого судді забезпечує присяжних усім необхідним обсягом інформації, а її надмірний обсяг може зашкодити ухваленню справедливого вердикту.

Лише після того, як вирішено головне питання кримінального провадження, зокрема про винуватість підсудного, суддя приступає до збирання даних про особу підсудного, що має важливе значення при призначенні йому справедливого покарання.

Водночас англо-американська модель судового слідства, як зазначає С.А. Насонов, містить процесуальні правила, що забезпечують дослідження певних обставин справи і вирішення правових питань у відсутності колегії присяжних, зокрема щодо застосування доказів у кримінальному провадженні. У разі, якщо в процесі провадження сторони не доходять згоди щодо можливості використання тих або інших доказів, вирішення цього питання стає предметом обговорення, а остаточне рішення стосовно можливості застосування спірних доказів входить у повноваження суду. З метою виключення будь-якого впливу на присяжних за подальшої оцінки доказів головуючий суддя може самостійно прийняти рішення про те, що аргументи сторін мають бути викладені та досліджені за відсутності в залі судового засідання колегії присяжних.

Усі факти і докази, які були виключені з предмету дослідження на стадії судового слідства за участю присяжних, але мають значення для прийняття рішення, оскільки можуть як обтяжувати, так і пом'якшувати покарання, наводяться та досліджуються сторонами за участю головуючого судді вже після винесення вердикту на особливій стадії, яка має назву «sentencing» (винесення вироку). Таким чином, англо-американська модель суду присяжних, за висловом вказаного автора, знайшла вдалий спосіб досягти компромісу між необхідністю дотримуватися вимог повноти дослідження всіх обставин кримінального діяння та захисту присяжних від будь-якого впливу та тиску [1, с. 72].

Як зазначалося вище, англо-американській правовій традиції притаманне ухвалення присяжними невмотивованого вердикту. Саме тому в цій моделі суду присяжних існує практика, коли присяжні виносять виправдувальний вердикт, хоча фактично наявність у діях обвинуваченого ознак кримінального діяння доведена беззаперечними доказами. Йдеться про так звану нуліфікуючий вердикт («*jury nullification*») суду присяжних, який, зокрема, в останні роки мав місце в кримінальних провадженнях стосовно вбивств, незаконної евтаназії тощо.

Нині право присяжних на винесення виправдувального вердикту, який суперечить наведеним доказам, визнається в англо-американській традиції невід'ємним правом присяжних, важливою гарантією прав і свобод людини та громадянина. Проте водночас більшість суддів та юристів досить скептично ставляться до існування такого права, саме тому судді завжди намагаються довести до присяжних те, що вони є виключно «суддями факту» і мають у процесі прийняття вердикту спиратися виключно на доведені факти, а не на емоції або на власне суб'єктивне розуміння гуманності [2, с. 27].

Як альтернатива класичній моделі суду присяжних, у Європі була створена власна модель суду присяжних, яка в багатьох наукових джерелах характеризується як континентальна модель суду присяжних. Зазначається, що нині континентальна модель суду присяжних (або, як її прийнято називати, змішана колегія) має декілька різновидів. Різновидами континентальної моделі визнається суд асизів (його прикладом є суд за участю асизів у

Франції), суд за участю шеффенів у Німеччині та Австрії, суд пополарі в Італії.

Принциповою особливістю континентальної моделі у всіх її різновидах є те, що для розгляду кримінальної справи створюється єдина колегія із числа професійних суддів та представників народу, які спільно вирішують питання як щодо винуватості або невинуватості підсудного (питання факту), так і стосовно кваліфікації злочину і покарання підсудного (питання права).

Проте перш ніж розглянути характерні ознаки цієї форми судочинства, необхідно відзначити, що в науці останнім часом обґрунтовано звертається увага на те, що вказана процесуальна форма кримінального судочинства взагалі не може характеризуватися як суд присяжних, оскільки для останнього концептуальним є розмежування компетенції присяжних та професійних суддів. Як слушно зазначає М.В. Ковальов, ґрунтовно дослідивши це питання, той інститут, у якому бере участь деяка кількість народних засідателів, не стає від цього судом присяжних. Якщо суддя допущений до нарадчої кімнати, суд присяжних припиняє своє існування [3, с. 33]. Цю точку зору поділяє В.І. Шишкін, який вказує, що на межі тисячоліть українські науковці, у тому числі юристи, припускалися помилки, вважаючи французький та італійський зразок суду за участі народних засідателів різновидом суду присяжних, але тоді це мало місце за умов браку належної інформації, оскільки з досвідом судової діяльності інших країн знайомилися, спираючись переважно на інтерпретації положень правових джерел вказаних країн, що містилися в неакісних перекладах. Судом присяжних за своєю суттю у відомих у світі правових системах є лише журі [4, с. 689].

Цілком логічним у такому контексті виглядає визначення суду присяжних, надане відомим фахівцем у цій галузі Л.М. Карнозовою, – суд присяжних – не «народне правосуддя», а особлива конструкція процесу за участю народного елементу, з розподілом компетенції між професійними і непрофесійними суддями, які беруть участь, за термінологією юристів дев'ятнадцятого століття, у «сукупній» діяльності по здійсненню правосуддя і є елементами певної цілісності [5, с. 60].

Зважаючи на концептуальні особливості суду присяжних, в юридичній літературі висловлено в деякій мірі компромісну позицію. Так, на погляд А.Б. Войнарович, у зв'язку з трансформацією первинного розуміння категорії «присяжний» поняття «суд присяжних засідателів» у сучасному значенні слід розуміти у двох аспектах: 1) суд присяжних засідателів у широкому розумінні; 2) суд присяжних засідателів у вузькому розумінні (або, власне, суд присяжних англо-американського зразка). Суд присяжних у широкому значенні – це всі сучасні форми участі народу в здійсненні правосуддя в кримінальних справах. Тобто, розглядаючи суд присяжних у широкому значенні, можна стверджувати, що суд шеффенів – це також одна з форм суду за участю присяжних засідателів. Суд присяжних у вузькому розумінні – це суд присяжних з окремою колегією засідателів від народу. Саме характерні ознаки цієї моделі відповідають природі слова «присяжні». Отже, власне присяжні засідателі – це обрані представники суспільства, які утворюють окрему від професійного судді колегію (журі присяжних) і приймають рішення про винуватість чи невинуватість особи – вердикт [6, с. 44].

Компромісний характер вказаної наукової позиції полягає в тому, що вона дозволяє поєднати під єдиною назвою різні форми участі народу в здійсненні правосуддя, які, проте, за своєю правовою природою не є судом присяжних. У зв'язку із цим вважаємо доцільним приєднатися до вищевказаної думки Л.М. Карнозової, М.В. Ковальова, В.І. Шишкіна та інших вчених стосовно розуміння під судом присяжних лише його англо-американської моделі, оскільки, як зазначалося вище, іманент-

ною ознакою суду присяжних є чітке розмежування компетенції між колегією присяжних, яка діє відносно автономно, та професійним суддею. Що ж стосується змішаної колегії представників народу та професійних суддів, які спільно розглядають обставини вчиненого злочину, досліджують представлені сторонами докази, а потім на підставі спільної наради ухвалюють рішення суду (вирок), яке, як правило (за винятком деяких країн, зокрема, Франції), має бути вмотивованим, то така процесуальна форма має характеризуватися не як суд присяжних, а як окрема форма участі представників народу в здійсненні правосуддя.

Крім змішаної колегії, для цієї форми, як зазначено вище, характерним є ухвалення вмотивованого судового рішення; активність представників народу, які входять до колегії суду, у дослідженні доказів, наданих у судовому розгляді; проведення спільної наради з усіх питань, що підлягають вирішенню під час розгляду кримінальної справи й ухваленні вирок.

Висновки. Окреслені особливості вказаних процесуальних форм розгляду кримінального провадження дозволяють зробити такі висновки:

1. Еволюція суду присяжних та сучасна практика його організації і функціонування в різних країнах світу дало підстави для виокремлення в юридичній літературі його двох основних моделей: англо-американської та континентальної. Кожна з них характеризується притаманними їй рисами, проте основна відмінність, що дозволяє чітко їх поділяти, полягає в розмежуванні компетенції присяжних і професійного судді (професійних суддів).

В англо-американській правовій традиції суд присяжних розглядає кримінальну справу в складі професійного судді та колегії присяжних засідателів; при цьому вердикт про винуватість чи невинуватість підсудного ухвалюється колегією присяжних без участі професійного судді. На основі вердикту присяжних професійний суддя ухвалює вирок. Таким чином, у межах цієї моделі присяжні («судді факту»), які утворюють відносно автономну колегію, приймають самостійне рішення (вердикт) з питання встановлення факту вчинення злочину та винуватості або невинуватості підсудного.

Континентальна модель суду присяжних характеризується єдністю колегії суддів (що складається з професійних і непрофесійних суддів – представників народу), які спільно вирішують питання як стосовно факту вчинення злочину і винуватості або невинуватості підсудного, так і щодо кваліфікації злочину і покарання підсудного (питання права).

2. Порівняльно-правовий аналіз вказаних моделей дозволяє констатувати відповідність правовій природі суду присяжних лише його англо-американської моделі. Континентальна модель (суд асизів у Франції, суд шеффенів у Німеччині) тільки умовно називається судом присяжних унаслідок данини історичним традиціям. Будучи формою участі народу в здійсненні правосуддя, змішана колегія суддів водночас не містить іманентних ознак суду присяжних щодо розмежування компетенції професійних і непрофесійних суддів, винесенні присяжними окремого рішення, відсутності його мотивування.

3. З урахуванням особливостей кожної з вказаних моделей, обидві з них піддаються критичній оцінці в юридичній літературі. Проблема найбільш оптимальної процесуальної форми функціонування суду присяжних є однією з найбільш дискусійних на сучасному етапі. Відсутність самостійності присяжних у континентальній моделі, вплив професійного судді (суддів) на прийняття ними рішення, пасивна роль присяжних під час ухвалення вироку є основними аргументами, що обґрунтовують доцільність відмови від застосування цієї процесуальної форми здійснення правосуддя. Водночас складність процедури в

англо-американській моделі суду присяжних, неспроможність останніх у низці випадків дати правильну оцінку встановленим у судовому розгляді фактам, високий відсоток виправдувальних вироків, серед яких мають місце «нуліфіковані» вироки – цими обставинами обґрунтовується критика суду присяжних у його класичній моделі.

4. Зважаючи на сказане, ідея суду присяжних у його різних процесуальних формах у сучасних умовах перебуває в стані нового осмислення її подальших перспектив і можливої оптимізації функціонування суду присяжних.

5. Перевагою класичної моделі суду присяжних вважаємо те, що її побудова детермінує процесуальну активність сторін, яка у свою чергу є іманентною складовою змагальності. Саме активність сторін судового процесу виступає необхідною передумовою здійснення судом функції арбітра в кримінально-правовому конфлікті, який вирішує його виключно на підставі оцінки доказів, наданих сторонами.

6. На пострадянському просторі сприйнято та впроваджено як класичну (Грузія, Російська Федерація), так і континентальну модель суду присяжних (Республіка Казахстан). Проте аналіз законодавства цих країн дозволяє констатувати часткову конвергенцію процесуальної форми, що знаходить прояв у впровадженні окремих процедурних правил, що характерні для іншої моделі.

Література:

1. Насонов С.А. Судебное следствие в суде присяжных: законодательство, теория, практика : [научно-практическое пособие] / С.А. Насонов. – М. : П. Валент, 2001. – 192 с.
2. Алексеева Л.С. Проблема факта и права в суде присяжных / Л.С. Алексеева // Научные труды : сборник. – М. : Российская правовая академия, 1993. – 312 с.
3. З.Ковалев Н. Особенности организации суда присяжных в зарубежных странах / Н. Ковалев // Вестник клуба присяжных. – 2008. – № 1. – С. 32–39.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013. – 1072 с.
5. Карнозова Л.М. Разграничение компетенции между председательствующим и коллегией присяжных заседателей: закон и проблемы толкования / Л.М. Карнозова // Вестник клуба присяжных. – 2008. – № 1. – С. 50–60.
6. Войнарович А.Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. – Львів : Львівський націон. ун-т імені Івана Франка, 2011. – 204 с.

Солодков А. А. Современные мировые модели суда присяжных

Аннотация. В статье рассматриваются модели суда присяжных, которые существуют в уголовном судопроизводстве различных стран. Автор отмечает, что для этой процессуальной формы характерна внутренняя дифференциация и каждая национальная модель суда присяжных имеет свои особенности.

Ключевые слова: суд присяжных, уголовное судопроизводство, процессуальная форма, компетенция присяжных, вердикт.

Solodkov A. The modern world's model jury trial

Summary. This article describes them model of jury trial that exist in criminal proceedings in different countries. The author notes that the procedural form of characteristic internal differentiation, each national model of trial by jury has its own characteristics.

Key words: jury trial, criminal justice, procedural form, competence of the jury, verdict.